

РЕЦЕНЗИЯ

**от доц. д-р Анна Александрова-Караманова,
Департамент Психология, Институт за изследване на населението и
човека – БАН**

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен
„доктор“
в област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки,
професионално направление 3.2. Психология

Автор: Деница Георгиева Каприева
**Тема: Личностни характеристики и нагласи към професията сред
българските актьори**
Научен ръководител: проф. д.пс.н. Ирина Зиновиева

Представеният дисертационен труд на Деница Георгиева Каприева на тема „Личностни характеристики и нагласи към професията сред българските актьори“ е посветен на проучването на личностните характеристики, психосоциалното функциониране и професионалната реализация на актьорите в българския социокултурен контекст. В научен план значимостта на разглежданата тема се обуславя от необходимостта за изясняване и разбиране на фундаменталния въпрос за връзките и механизмите на взаимодействие между личността и професионалната дейност, на връзките на комплекса личност-професионална дейност със здравето, благополучието, оптималното развитие и осъществяването на себе си, на допирните точки и противоречията между обществената и субективната гледна точка за успешността и смисъла на конкретна професионална дейност. Началото на тези търсения може да се проследи до първите опити за човешко самопознание чрез научни методи, но те запазват водещо място в дневния ред на изследователите и днес заради все още твърде многото противоречиви резултати и неизяснени въпроси. Дисертационният труд прави принос към научната литература с допълването на ограничените съществуващи данни за професионалната група на актьорите, чиято професия

съдържа специфични психосоциални (предимно емоционални и личностни) трудности и предизвикателства, в съвременния български социокултурен контекст. В научно-приложен аспект, дисертационният труд предоставя ценни, основани на научни доказателства насоки за осигуряването на подкрепа на актьорите за справяне със свързаните с професията житейски предизвикателства и за повишаване на тяхното здраве и благополучие.

Дисертацията на Деница Георгиева Каприева има ясна концептуална основа и отговаря на всички изисквания за планирането и провеждането на научно психологическо изследване и за разработването и представянето на този вид научни трудове. В структурно отношение представеният научен труд следва класическия модел от три части, фокусирани съответно върху: извеждане на теоретичните предпоставки на разглеждания проблем; постановка и дизайн на изследването; описание, анализ и дискусия на получените резултати. Освен това дисертацията включва въведение, заключение, списък на използваната литература и приложения, включващи инструментариума на изследването, отговори на отворените въпроси и допълнителен илюстративен материал. Дисертацията се състои от 286 страници, от които 232 страници основен текст, 29 страници библиографска справка, 20 страници приложения, 5 страници заглавна страница и съдържание. За илюстриране на получените резултати са използвани 9 фигури и 62 таблици. Библиографията включва 296 заглавия, сред които 36 на български език, 6 на руски език, 2 на френски език и 252 на английски език, значителна част от тях от последните 10 години.

В първата част на труда в рамките на две глави задълбочено и изчерпателно са проследени съществуващите до този момент в научната литература теоретични концептуализации и емпирични изследвания, включително най-новите и актуални такива, относно личностните особености на актьорите, психологическите характеристики на професионалната им дейност, взаимовръзките между тези психологически променливи и техните наблюдавани ефекти върху рисковото поведение, удовлетвореността от живота и успеха в професията. Анализирани личностни особености включват основни личностни характеристики като Големите пет фактора (невротизъм, екстраверсия, сътрудничество, съзнателност, отвореност към нов опит), нарцисизъм (грандиозен и уязвим), склонност към търсене на силни усещания и обща увереност в собствените възможности (самоефикасност), които са релевантни на спецификата на професионалната дейност на актьорите. Разгледаните психологически аспекти на актьорската дейност включват някои популярни

учения относно техниките в актьорската работа във връзка с психологични феномени като емоционалността, идентичността, личностните характеристики на актьорите, склонността им към рисково поведение, специфични трудности в тяхната работа (напр. преживяване на негативно отношение, сценична треска и др.), терапевтичните функции на актьорската игра, естеството на връзките между особеностите на личността и актьорската професия, както и предпоставките за успех в професионален план. Първата част на дисертационния труд показва добра научна осведоменост и познаване на проблема от докторантката и способността ѝ да извлича важните и релевантни на изследвания въпрос предпоставки, като успешно е реализирана задачата за извеждане и обосноваване на теоретичните основи на собственото проучване.

Втората част на дисертацията съдържа теоретичната рамка и теоретичния модел на емпиричното изследване на личностните характеристики и нагласите към професията сред българските актьори. Ясно са формулирани целите, задачите и хипотезите на проучването, като целите на изследването включват осъществяването на сравнение между личностните характеристики („Големите пет“ личностни черти, търсенето на силни усещания, нарцисизма, общата увереност в собствените възможности) и някои поведенчески и когнитивни тенденции (склонността към рисково поведение, удовлетвореността от живота) сред представителите на актьорската професия и общата извадка в съвременния български социокултурен контекст; проучването и анализирането на наличието на определени специфични психологични явления и взаимовръзки в групата на актьорите и проследяване на свързаните с професионалния успех променливи сред тях.

Представени са различни психометрични инструменти за оценка на изследваните конструкти и аргументация относно избора на конкретните методи, които включват: адаптираните за българския социокултурен контекст от други автори Mini-IPIP (Международен фонд за айтеми за оценка на личността), „Петфакторен въпросник за нарцисизма – кратка версия“ („Five Factor Narcissism Inventory“ – FFNI-short) и Скала „Удовлетвореност от живота“ (Satisfaction With Life Scale – SWSL); адаптираните от Деница Каприева нови досега за българския социокултурен контекст методи „Скала за търсене на силни усещания“ от „Личностния въпросник на Цукерман, Кулман и Алуя“ (SSS-ZKA-PQ) и „Нова скала за оценка на общата увереност в собствените възможности“ (New General Self-Efficacy Scale – NGES); конструирани от автора за целите на изследването Скала

„Склонност към рисково поведение“, Скала „Успех в актьорската професия“ и едноайтемен метод „Преживяно негативно отношение в професията“. Допълнителна стойност към този богат изследователски инструментариум придава включването на качествен компонент в проучването, който дава възможност чрез два отворени въпроса да се проследи субективната концептуализация на участващите актьори относно успеха в професията и срещаните от тях трудности, свързани с професията. Описана е процедурата на проучването, което е осъществено онлайн по време на пандемията от коронавирус.

В третата част прецизно, коректно и последователно са описани и анализирани резултатите от емпиричното изследване, а илюстративният материал (фигури и таблици) е подходящо приложен. Представено е описание на респондентите, включващи 140 български професионални актьори и студенти по актьорско майсторство и контролна група от 315 души, 94% от които са с висше образование; двете извадки са съпоставими и по пол и средна възраст. Разгледани са данните относно психометричните характеристики на използваните скали от проведени експлораторни и конфирматорни факторни анализи на методиките, за които няма адаптация за български условия, и на съставените за целите на настоящето изследване методики, както и от анализи на вътрешната консистентност на скалите. Всички скали демонстрират добри и приемливи психометрични характеристики. Представена е описателната статистика по всички изследвани променливи. За проверка на хипотезите са използвани статистическите методи Т-тест за независими извадки, корелационен анализ, множествен линеен регресионен анализ. Използваните статистически анализи показват знанията и уменията на докторантката по коректен и подходящ начин да прилага и интерпретира сложни статистически методи и процедури.

Богатият изследователски инструментариум предпоставя и получаването на богати и задълбочени резултати. Получено е потвърждение на общите хипотези за различия между групата на актьорите и контролната група, които свидетелстват за наличието на определени специфики в личността и нагласите към професията на актьорите. Потвърждават се половината от конкретните издигнати хипотези, свързани с по-високи средни стойности при актьорите по личностните черти екстраверсия, сътрудничество, отвореност към нов опит, невротизъм (от Големите пет), потребност от признание, екхибиционизъм, експлоативност, манипулативност, потребност от възхищение (от нарцисизма), търсене на преживявания, дезинхибиция, импулсивност и общ бал по склонност към рисково поведение, рисково

поведение с партньор, преживяно негативно отношение в професията; и по-ниски средни стойности по липса на емпатия и срам (от нарцисизма). Установени са някои различия във взаимовръзките между изследваните променливи в двете групи, което затвърждава идеята за наличие както на количествени, така и на качествени разлики в проявата и динамиката на определени психологически характеристики сред актьорите. Идентифицираните предиктори в групата на актьорите са съответно: на склонността към рисково поведение – екстраверсия, ексхибиционизъм, експлоативност, срам (ниски стойности), търсене на силни усещания, дезинхибиция, тръпка и приключения; на удовлетвореността от живота – невротизъм (ниски стойности), екстраверсия, потребност от възхищение (ниски стойности), реактивен гняв (ниски стойности), манипулативност, потребност от признание, негативно отношение в професията (ниски стойности), увереност в собствените възможности, успех в актьорската професия; на успеха в професията – липса на емпатия (ниски стойности) и индивидуално рисково поведение (ниски стойности).

Осъществен е съдържателен анализ на отговорите на отворените въпроси, основаващ се на индуктивен подход. Включването на качествени данни и използването на качествени методи за анализ свидетелстват за компетентността и уменията на докторантката да прилага и интерпретира резултати от изследвания, основаващи се на качествена и на смесена методология. Идентифицирани са 12 измерения (смислови категории) на разбирането за успеха в актьорската професия и 6 измерения (смислови категории) на трудностите в актьорската професия. На основа на обобщението на емпиричните данни е изведено определение за успеха в актьорската професия, според което „Успехът в актьорската професия е свързан с полагането на усилия процес - на развитие на собствената личност и емоционалност, на развитие на професионални качества. Успешните актьори участват предимно в смислени и качествени проекти, които са им интересни. Те изпитват удовлетвореност от работата си и успяват да провокират публиката да се вълнува и да се замисля. Успехът в актьорската професия може да се свърже и с някои личностни качества като например честност, умение за саморефлексия и самоувереност. Успешният актьор е добър и търсен професионалист, с богат репертоар, който работи в сплотени и качествени екипи, получава признание за работата си и успява да се издържа от нея. Липсата на емпатия и склонността към предприемане на рискови поведения като употреба на психоактивни

вещества, участие в хазартни игри оказват негативно влияние върху възможността за постигане на успех в професията сред актьорите.“

По много компетентен и професионален начин е осъществена дискусия на получените резултати, съдържаща всички необходими компоненти на този аналитичен модул, включително обобщение на основните резултати, тяхната интерпретация, поставянето им в контекста на съвременната научна литература, приложимостта им в практиката. Очертана е потребността от осигуряване на достъп на актьорите до средства за адаптивно справяне с трудностите, произтичащи от професията и свързаните с тях вътрешни преживявания, като и с характерните за личностните им особености предизвикателства.

Напълно приемам следните формулирани научни приноси на дисертационния труд:

1. Теоретичен анализ на личностните особености на актьорите във връзка с характеристиките на професията и обучителните подходи в актьорското майсторство.
2. Обогаляване на оскъдната научна литература върху психологическите характеристики на актьорите и тяхната професионална дейност в България и запълване на липсата на съвременни научни изследвания в страната по този въпрос.
3. Методологични приноси:
  - прилагане на нови за световната практика за изследване на личностните характеристики на актьорите психометрични инструменти;
  - адаптиране на два психометрични инструмента за българския социокултурен контекст;
  - конструиране на три нови психометрични инструмента в рамките на изследването.
4. Научни приноси:
  - емпирично изведена дефиниция за успех в актьорската професия на основа на субективната концептуализация на актьорите, отразяваща трудностите в актьорската професия;
  - изведен личностен профил и профил на психологично функциониране на професионалната група на актьорите като специфична по своите психологични особености и изисквания професия;

- установени значими психологически детерминанти на склонността към рисково поведение, удовлетвореността от живота и успеха в професията при актьорите;
  - установени значими психологически детерминанти на склонността към рисково поведение и удовлетвореността от живота в извадка от общата популация.
5. Научно-приложни приноси: извеждане на научно основани насоки за осигуряването на подкрепа на актьорите за справяне със свързаните с професията трудности и житейски предизвикателства и за повишаване на тяхното здраве и благополучие.

Посочените в изготвената от мен рецензия във връзка с предварителното обсъждане на проекта за дисертация на Деница Георгиева Каприева за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ бележки и препоръки за прецизиране описанието на част от теоретичните предпоставки и теоретичния модел, формулировката на хипотезите, описанието на използваните статистически методи за анализ и за езикова редакция, са изцяло и коректно отразени. Нямам други критични бележки и препоръки към дисертационния труд.

Авторефератът адекватно отразява дисертационния труд, като съдържа основните теоретични анализи и постановки на дисертационната разработка, резултатите и техния анализ, представени в съдържанието на изследването. По темата на дисертацията са направени 5 публикации в научни издания, от които 4 самостоятелни и една в съавторство. Те представят основни части от теоретичния модел и резултатите от реализираното изследване в национални научни издания и форуми. Отделно е представена още една публикация в съавторство. Докторантката е участвала в работните екипи на два изследователски проекта.

В заключение, представеният дисертационен труд показва, че Деница Георгиева Каприева притежава задълбочени познания по темата на дисертацията. Представеният дисертационен труд е цялостно и завършено амбициозно, прецизно планирано и професионално реализирано от докторантката оригинално научно изследване. Той показва Деница Георгиева Каприева като компетентен изследовател с изградени умения за самостоятелна научно-изследователска дейност. Считаю, че представеният дисертационен труд отговаря на всички изисквания на Закона за развитието на академичния състав в Република България, ППЗРАС и Правилника за условията и реда за придобиване на научни

степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“ и убедено предлагам на членовете на уважаемото научно жури да присъдят образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.2. Психология (Културна и диференциална психология) на Деница Георгиева Каприева.

гр. София,
16.09.2021 г.

Рецензент:

/Доц. д-р Анна Александрова-Караманова/